

“БИР ФЕЛЬЕТОН ҚИССАСИ”НИНГ БАДИИЙ ТИЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Мансурова Умида Иброҳимовна

Алишер Навоий номидаги Ўзбек тили ва адабиёти университети
мустақил изланувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада атоқли адиб О.Ёқубов қиссаларида бадий тилдан моҳирлик билан фойдаланиб, образлиликни таъминлаш, сюжет ва характер мутаносиблигига эришиш, услубий ўзига хосликни юзага келтиришдаги маҳорати таҳлиллар билан очилган.

Аннотация: В статье анализируется мастерство известного писателя О. Якубова в его рассказах, умело использующего художественный язык для обеспечения образности, достижения гармонии сюжета и характера, создания методического своеобразия.

Abstract: This article analyzes the mastery of the famous writer O. Yakubov in his stories, using artistic language skillfully to ensure imagery, achieve harmony between plot and character, and create methodological uniqueness.

Калит сўзлар: Одил Ёқубов, қисса, метафора, адабий таҳлил, ўзига хослик, фельетон, иборалар, диалект, давр муҳити, сюжет, характер, образлилик.

Тил - мулоқот омили, инсоннинг қалб кўзгуси, шунингдек, уни ҳаяжонга солувчи ва туйғуларини жумбушга келтирувчи муҳим воситалардан биридир. Эмоционаллик нафақат инсон нутқида, балки бадий асар тилига ҳам хос ҳодисадир. Шунга кўра асарнинг таъсир кучи унинг поэтик тилида намоён бўлади. Китобхон қаҳрамонларнинг монолог-у диалоглари ва ровий нутқи орқали асарнинг таъсир кучини ҳис этади. Бадий тил – образли

ифода, сўз санъатининг асосий қуроли, адабиётнинг образ яратиш воситаси. “...Яъни бадиий адабиёт бирламчи белгилар системаси саналувчи тил воситасида иккиламчи белгилар системасини – бадиий воқеликни ташкил қилувчи образлар тизимини яратади.”¹ Образларнинг нутқидан эса унинг ички дунёси, манавий олами ва жамиятнинг қайси қатламига мос эканлигини ҳам билиб олиш мумкин.

Бадиий асарнинг таъсир кучи образлар нутқида қўлланган иборалар, бадиий тасвир ва ифода воситалари, шунингдек, асарнинг образли ифодаси билан ҳам боғлиқдир. “Айни бир тил унсури нутқда қанчалик кам такрорланган бўлса, бу нутқнинг бойлик даражаси шунчалик юқори бўлади ёки, аксинча, муайян тил унсурининг такрори кўп бўлган нутқ камбағал ҳисобланади ва унинг таъсири ҳам шунга яраша бўлади”.²

Ёзувчилик энг мураккаб ижод турларидан бири. Реал ҳаётда ҳар бир инсон ўз айтадиган сўзи ва амалига масъул. Ёзувчилар эса ўзлари яратган ҳар бир образнинг ҳаққонийлигига, нутқига, китобхон учун тарбиявий ролига, мазмун ва шакл бирлигига, ифода воситаларига, бир сўз билан айтганда, яратган асарига масъул ҳисобланади. Асарда яратилаётган образлар турли қатлам вакиллари бўлиб, уларнинг ҳар бири каби яшаш ва фикрлаш ёзувчидан улкан истеъдод, бой тажриба ва сўз мулкининг султони бўлиши талаб этилади. Одил Ёқубов ҳам “Улуғбек хазинаси” тарихий романини ёзиш орқали мозийга қайтиб, бизни Мирзо Улуғбек олами билан юзлаштирган бўлса, замонавий роман ва қиссалари орқали реал ҳаёт билан янада яқинлаштирди.

¹ Куронов Д. ва бошқ. Адабиётшунослик лугати. – Тошкент: Akademnash, 2010.– Б.52

² Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. – Тошкент.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхона наш., 2007, Б 147

Адибнинг 1960-1970 йиллар оралиғида ёзилган “Бир фелъетон қиссаси”, “Қанот жуфт бўлади”, “Биллур кандиллар” каби қиссаларини ўқиган китобхон унинг содда, раво ва жонли тили орқали ўша муҳитни ўз кўзи билан кўргандек тасаввур эта олади.

Назмда ҳам, насрда ҳам энг кўп қўлланадиган тасвирий воситалардан бири, бу метафора, яъни маъно кўчишидир. “Метафора — грекча бўлиб, *кўчим, истиора* деган маънони англатади. Метафора қўллаш — сўзлаш, асл маъносини кўчириб, нутққа образлилиқ, эмоция бериш, нарса ва ҳоказолар ўртасидаги умумий ўхшашликка асосланиб, бирини иккинчисига қиёслаш демакдир”.³ Ана шундай тасвирий воситаларни “Бир фелъетон қиссаси” асарида кўплаб учратамиз. Масалан, “*У овози жонон пиёладай жаранглаб, шундай қаттиқ кулардики, гоҳо йиқилиб тушгудек бўлиб, йигитнинг елкасига суяниб қолар, йигит эса унинг қўлини ушлаб-ушлаб қўяр эди*”. Ёки “*Нам киприклари орасидаги катта қора кўзлари гўё шудринг билан ювилган чаросдай ялт-юлт қилиб, кулиб турар, икки кулгичи ўйнаб, ўзи ҳам ўн тўрт кунлик ойдай чарақлаб кетган эди*”⁴ “*Камол ака ўзини қанчалик босиқ тутишига ҳаракат қилмасин, товуши жаранглаб, худди торлари таранг тортилган дуторнинг овозидай янграб кетди*”,⁵ “*У шундай яқин, бегубор, юлдузлар эса галатикўк учқунлар сочиб, шундай порлаб турар эдики, худди биров тепамда битта-битта қилиб жавоҳир терилган катта қора дуҳоба чойшаб ёнгандек*”⁶.

Юқоридаги мисолларда инсон овозининг жонон пиёладай жаранглаши ёки товушнинг торлари таранг тортилган дутор овозига ўхшатилиши ҳаётий,

³ Лапасов Ж. Бадиий матн ва лисоний таҳлил. —Тошкент.:Ўқитувчи.1994, Б 13

⁴ Ёкубов О. Сайланма,3 жилдлик-Т.:Адабиёт ва санъат нашриёти,1987 й, Б 270

⁵ Ёкубов О.Ўша манба.- Б 314

⁶ Ёкубов О. Ўша манба.-Б. 320

табийй ҳодиса эмас, албатта. Бироқ, адибнинг маҳорати шундаки, образларнинг эмоционал ҳолатини бўрттириб кўрсатиш, янада таъсирчанликни ошириш мақсадида қўллаган ушбу ўхшатишлари бадийликни таъминлашга хизмат қилган. Қиз кўзининг чаросга, юзининг ўн тўрт кунлик ойга ўхшатилиши гарчи шеърий анаъналарни эслатса ҳам, китобхон кўз олдида унинг жонли портретини намоён қилишга ёрдам берган. Осмон тўла юлдузнинг жавоҳир терилган катта қора духобага ўхшатилиши Одил Ёқубов тасаввур дунёси нақадар бойлигидан нишонадир.

“ - Нега бўлмаса фельетонда уриб чикдингиз. (321)

Мазкур иборанинг лексик маъноси икки хил. Биринчи маъноси, кимнидир жисмоний ҳаракат ёрдамида саваламақ, дўппосламақ бўлса, иккинчи маъноси кўчма маъно бўлиб, қаттиқ танқид қилмоқ, уялтирмоқ, ёхуд шарманда қилмоқ деган маънони англатади. Раис “Нега танқид қилдингиз” деса ҳам бўлар эди, аммо ёзувчи танқидни калтакка қиёслаб, метафора санъатини қўллайди ва бу ўхшатиш китобхонни фельетондаги танқид жуда таъсирли бўлган экан, деган хулосага олиб келади.

“Бадийй адабиётда ҳаёт образлар, манзаралар ёрдамида акс эттирилиши ҳаммага маълум. Инсоннинг фикри ва туйғусига таъсир этиб, уни ҳаяжонга соладиган бу образлар ва манзаралар сўзлар, иборалар ва улардан ташкил топган гаплар орқали тасвирланади. Ана шу сўз ва гапларни ўқиб китобхон ўша воқеа ва ҳодисаларни кўраётгандай бўлади, унинг таъсирига берилади. Тилнинг ўткир образли воситаларидан ҳисобланган фразеологик иборалар ҳам асардаги образ ва манзараларни ўқувчи онгида аниқ тиклайдиган, айнан ўзидай гавдалантирадиган воситалардан биридир. Иборалар шунинг учун

хам қимматлики, ҳодисалар моҳиятини образли ва ихчам ифодалайди, уларнинг маъноси кўп қиррали ва айна пайтда ўта таъсирчандир”.⁷

Одил Ёқубов қисса бош қаҳрамони Учқун Умаров характери шакллантирар экан, аввало унинг журналист эканини доимо ёдида тутди. Бу касб эгаси сўзамоллиги, ҳақпарварлиги ва воқеа-ҳодисаларни ҳолисона баҳолаши лозимлигини англаган ҳолда, яратган образида ҳар томонлама шу жиҳатларни шакллантиришга ҳаракат қилади.

Учқун Умаровнинг сўзамонлиги кўрсатиш мақсадида унинг нутқида тасвирий ифодалар ва ибораларни кенг қўллайди. Масалан, “Орқасидан кирсам, ялинчоклик бўлар деб, йигитлик иззат-нафс йўл қўймади-да, тарвузим қўлтиғимдан тушиб қайтиб келдим”(270). Ёки “Амина опа индамай четга қаради. Буниси ўлганнинг устига чиқиб тепгандай бўлди-ю, тўсатдан тошдай бир нарс томоғимга келиб тикилди” (276) .

Тасаввур қилсак, инсон кўчада тарвуз олиб кетаётиб, қўлидан тарвузи тушиб кетди. У энди бошқалар олдида ноқулай аҳволга тушади, уялади. Ана шу уялиш ҳиссини бўрттириш ва янада таъсир кучини ошириш мақсадида шу ибора ўйлаб топилган. Биринчи мисолимизда тарвузи қўлтиғидан тушмоқ ибораси қаҳрамоннинг уялиш, ҳафсаласи пир бўлишдан кўра, ўзгалар олдида бош эгмаслик, ўз иззат-нафсини шу уят ҳиссидан кўра устун қўйиш маъносида қўлланилган.

Иккинчи мисолимизда, қаҳрамонимиз фелъетон ёзди-ю, лекин унинг оқибатидан пушаймон. Ҳақиқатни билиш учун журналистик қидирувни бошлайди. Ёзувчи унинг қалбида кечаётган пушаймонлик туйғусини юрагига қил ҳам сиғмайдиган ҳолатни “ўлганнинг устига чиқиб тепгандай

⁷ Рафиев А. Иборалар-нуткимиз кўрки. –Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 1985. - Б 6 (25)

бўлди”, деган иборани қўллаш орқали драматизмни кучайтиради. Шундай чигал вазиятни ёзувчи биргина сўз билан, тўғрироғи биргина ибора билан тушунтиради, қўяди.

Мазкур қиссада тасвирий ифода воситаларини қўплаб учратамиз:

“Ўнкам тўлиб ерга қарадим”(276), “...қулогимга илиқ эшитилиб, кўнглим эриб кетди”(279), “Таъбим шундай хира, юрагим шундай сиқилган..”(281), “...лабларининг четида ғалати табассум жилва қилди”(288), “..юрагим бирдан орзиқиб кетиб, юзимга иссиқ қон тепди..”(290), “Маҳмудга кўз ташладим” (293), “Бировларнинг жуфти ҳалолига кўз олайтириб юрган бир кимсанинг обрўсини ўйлагунча, танобини тортиб қўйсангиз”(295), “...жигардан уриб қўйса қийин экан”(296), “...ичини ит тирнаб шу аҳволда юрса”(296), “..кўнглим совиб, олам кўзимга қоронғи бўлиб кетди”(301), “...андиша билан тилимни тишладим”(305), “...аравани қуруқ олиб қочиб”(308), “..тилим лаббайга келмай лол бўлиб қолдим”(312), “...мийиғида кулиб, ёнига чўзилдим”(320), “...бу касал дилимда бунчалик чуқур илдиз отмаган бўлса”(323) каби келтирилган мисоллар қиссанинг бадий мукамаллигини, қаҳрамон руҳий кечинмаларининг ҳаётийлигини таъминлашга хизмат қилган.

Шунингдек, адиб асарда қаҳрамон характерини очишда “юраги шиф этмоқ” иборасини бир неча ўринда қўллаб, такрорга йўл қўйган бўлса-да, қаҳрамоннинг табиатига хос қўрқоқлик ва журъатсизлик сифатини очишда моҳирона қўллайди. “Юрагим “шиғ” этиб редакторга қарадим” (266), “Қулаҳмадни кўриб, юрагим беихтиёр “шиғ” этди” (285), “уч-тўрт қадам юрмасданоқ юрагим “шиғ” этди”(297), “Юрагим “шиғ” этиб, ёнига бордим”(342).

“Халқ тилидаги айрим диалект (шева)ларга хос сўзлар диалектизмлар деб аталади. Диалектизмларни билиш ёзувчига шу диалект (шева) вакиллари ҳаққоний тасвир этиш учун керак бўлади”⁸. Ана шу ҳақиқатни англаган ёзувчимиз “бурноғи”, яъни “ўтган йил, (ой, кун, ҳафта)дан олдинги”⁹ маъносини берувчи сўзни Салтанат ва Учқуннинг нутқида қўллаб, ҳар иккисининг бир ҳудудга мансуб эканлигига, шунингдек улар характеридаги бир сифат - кишлоқ одамларига хос соддалик кўзга ташланиб туришига ишора қилади. Учқун: *“Бурноғи йил ҳаммани ҳайратда қолдириб, мактабни ташлаб, колхозга чиққан”* (272), Салтанат: *“Бурноғи йили ўзингиз мақтаган чоғлардагидай далада тер тўкиб ишлармидим”*(301).

“Бадиий адабиётларда айрим қаҳрамонларнинг қўполлиги ва маданиятсизлигини бўрттириб кўрсатиш ва шу асосда қаҳрамон савиясини китобхон кўз олдида яққол гавдалантириш мақсадида баъзан персонаж нутқида вульгар сўзлар ишлатилади”¹⁰.

Одил Ёкубов қиссада бундай сўзлардан ҳам моҳирлик билан фойдаланганини кузатиш мумкин. Масалан,

“ - Сени билмадиму, аммо мен бу мажмағил билан ишлаша олмайман!-деди у” (268) .

“– Шу гапниям мағзини чақолмадингми ҳали? Азбаройи сени кўришга кўзи бўлмаганидан айтган-да бу гапни, хомкалла?”(269) .

Биринчи мисолдаги мажмағил сўзи ўзбек тилининг изоҳли луғатида

“ўсиши, ривож и орқада қолган, яхши ўсмаган; нимжон” деган маънони

⁸ Иззат Султон. Адабиёт назарияси-Ўқитувчи, НМИУ, 2005 й, Б 137

⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2 жилд, Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006 й, -Б 380

¹⁰ Лапасов Ж. Бадиий матн ва лисоний таҳлил. –Тошкент.:Ўқитувчи.1994, Б 11

билдиради. Каримий бош редактор, яъни доимо етти ўлчаб бир кесадиган Ҳошимжон аканинг характеридаги инжиқликни шу сўз билан ифодалаб, уни фикрлашдан ортда қолган деган маънода ишлатиб, шу ўринда ўзининг ҳам кўпол ва инжиқ эканлигини кўрсатади.

Асар бош қаҳрамони Учқун Умаров типиклаштирилган образ. Ўз даври, яъни 60-йилларнинг маданиятли бир вакили. Шунинг учун унинг нутқида “хомкалла” сўздан бошқа бирорта вульгар сўз учрамайди. Ёзувчи бу сўзни унинг характери очишда эмас, балки Каримийнинг ҳар нарсага ақли етмайдиган, аслида эса, ўзи мужмағил эканлигига ишора қилади.

Қиссада рус тилига оид турли сўз ва атамалар кўп ўринда қўлланилган. Бунинг асосий сабабини ўша давр муҳити билан боғлиш мумкин. Ўша кезлари оддий сўзлашув тилида ҳам, ёзма нутқда ҳам русча сўзлар кўп қўлланган, кўплаб, расмий атамалар, маиший буюмлар, фан-техникага оид номлар рус тилида номланган. Ўша давр кишилари учун “плани бажармоқ” (279), каникулга келганда (281), колхозда қолган(282), “Беларус приёмниги”(291), “прожектордан фойдаланмоқ” (306), “акациянинг тагида кутаман”(336) каби гаплар табиий ҳодиса эди. Асар қаҳрамонларининг нутқини реал ва ҳаққоний кўрсатиш мақсадида рус тилига оид сўзларни қўллаш табиий ҳодиса ҳисобланган. Бундай сўзларни қиссада кўплаб учратишимиз мумкин.

Масалан, *фельетон, факультет, “дело”, плаш, трубка, химия, сельпо, амбулатория, конструктор, скамейка, редакция, графин, бригада, пластинка, приёмник, механизатор, лакпот, комбинезон, план, фуфайка, факт, бюро, камбинет, каникул, курс, клуб, кресло, сеанс, танца, армия, буфет, прожектор, парк, партия, марка, планетария, макинтош, шляпа,*

район, концерва, попирос, врач, табуретка, автор, бухгалтер, акация, летучка, секретарь, редколлегия каби.

Шунингдек, ўзбек лексикасида фаол қўлланган бир қанча эскирган ва услубий хосланган сўзларни (махтал бўлмақ, хужра, йўрғаламоқ, чиркин), мақоллар ва маталларни қаҳрамонлар нутқида қўллаш орқали ўзбек адабиётининг ҳам лексик қатлами бой эканлигини кўрсатишга ишора бордек. Халқимизда: “Етти ўлчаб, бир кес” деган мақол бор, ука.” (267). “Тенг тенги билан, тезак қопи билан” деган эскилар” (298). “Майли, “гап кўп, кўмир оз” деганларидек, айтаверсам гап кўп, ёзувчи ака”(303). “- Билмасам, бошга тушганни кўз кўрар дейдиларку!”(334) “Қош қўяман деб, кўз чиқарибмиз-да, ошна!”(339)

Бу қўлланган мақоллар нафақат образлиликни, айти пайтда ёзувчи услубининг ўзига хослигини англашга ҳам ёрдам беради.

Бадий адабиётда ёзувчилар қаҳрамонлар исмини танлаши ҳам тасодиף эмас. Исмлар ҳам қайсидир маънода бадий юк ташийди, лингвопоэтик вазифа бажаради. Исмлар қаҳрамонлар табиатидан келиб чиқиб ёки унга зид равишда қўйилади. Масалан Учқун, исмининг маъноси ҳаёти нурли, ёруғ, толейи баланд дегани. Асар қаҳрамони чиндан-да, ҳаёти нурли, ҳам оилада, ҳам касбида муваффақиятга эришган кимса. Қулаҳмад ва Мўмин образлари эса тамоман бунинг акси. Қулаҳмад - исмидан келиб чиққан ҳолда чиндан ўз ҳожасининг қули. Қул бўлганда ҳам кўзи ҳақ ва ҳақиқатни тамоман кўрмайди, лекин муҳаббатга содиқ киши. Мўмин - иймонли, динга содиқ киши деган маънони берса-да, иймон-этиқоди ортига ўз шахсий манфаатини устун қўядиган, мулойимлиги ортида қабих нияти яширинган кимса. Ёзувчи антитеза (зид қўйиш) санъати орқали (Мўмин ва Қулаҳмад) исмларнинг асл маъноси ва қаҳрамонларнинг қиёфасини ўзаро зид қўйиб,

лингвопоэтик маъно юклайди, китобхон диққатини тортишга ҳаракат қилади.

Барчамизга маълумки, Одил Ёкубов “Литературная газета”нинг республикамиз бўйича махсус мухбири лавозимида ишлаган. Иш жараёнида ўзи гувоҳи бўлган реал воқеалар асосида қисса сюжетини шакллантирган. Журналист образи орқали публицистик ёндашув асосида воқеалар ривожини очиб беришга уринади. Ҳам публицистик, ҳам бадиийликни ўзида мужассам этган мазкур қиссада журналистик фаолият ортида бир муҳаббат тарихи ва ҳақиқатнинг юзага чиқиши тасвирланади. Асар тили оддий ва халқона. Сўз ва иборалар қаҳрамонлар характерини очишда ва ижтимоӣ-ахлоқий иллатларни танқид қилишга қаратилган.

Хулоса қилиб айтганда, ёзувчи ижодда бадиий ва публицистик услубларнинг уйғунлиги орқали асар тилининг жозибадорлигига эришган. Бу ҳол асар қаҳрамонларининг нутқида ҳам, хулқ-атворида ҳам замонавийлик ва миллийликни мужассам этган. Қисса яратилганига чорак асрдан ошса-да, ҳали-ҳануз ўз бадиий қийматини йўқотмаган, йўқотмайдиган асарлар туркумидан жой олган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Қуроноф Д. ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnash, 2010.– Б.408
2. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. – Тошкент.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхона наш., 2007, Б 188
3. Лапасов Ж. Бадиий матн ва лисоний таҳлил. –Тошкент.:Ўқитувчи.1994, Б 55

4. Ёқубов О. Сайланма, 3 жилдлик-Т.:Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987 й, Б 528
5. Рафиев А. Иборалар-нутқимиз кўрки. “Ўзбекистон” нашриёти, 1985 й, Б 25
6. Иззат Султон. Адабиёт назарияси-Ўқитувчи, НМИУ, 2005 й, Б
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2 жилд, Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006 й, -Б 672